

POSVETOVANJE IN REDNA LETNA SKUPŠČINA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

V LJUBLJANI 27. 6. 1977

Referati in prispevki za diskusijo

UDK 39 (497.12) (061.3)

VPRAŠANJA VREDNOTENJA ETNOLOŠKIH SPOMENIKOV

Popis etnoloških spomenikov, posebno pa njihovo ovrednotenje (valorizacija), zahtevata izdelane kriterije in metodologijo kar velja tudi za stavbno dediščino nasploh. Izbor objektov, ki naj funkcionirajo kot spomeniki ne more biti naključen, po drugi strani pa zahteva tudi družbeno potrditev (verifikacijo— tu pa imajo poleg strokovnih in ideoloških kriterijev najpomembnejšo vlogo ekonomski in drugi interesi.

Zaradi neizenačenih kriterijev in različnih ravni vrednotenja spomenikov je reševanje teh problemov eno najpomembnejših sestavin konservatorjevega strokovnega dela. Hkrati se pojavlja vprašanje, kako vrednotenjske kriterije čim bolj objektivizirati. Pri začasem seznamu najpomembnejših spomenikov v Sloveniji kjer je posebno poglavje posvečeno tudi etnološkimi, smo uporabili statistično metodo, pri kateri so upoštevani starost in socialna struktura spomenika in njegova geografska pogojenost. Iz tega je nastala razpredelnica (glej primer!).

Namen v razpredelnici omenjenih kriterijev je bil, da bi dobili kar se da enakomerno časovno in geografsko (ob tem pa tudi socialno) mrežo spomenikov (v prvi fazi gre predvsem za spomenike ljudskega stavbarstva). Pri naseljih in večjih področjih pa tudi ob kulturni krajini so bili kriteriji nekoliko drugačni — tu je šlo za naslednje vrednotenjske osnove: starost, tipiko, socialno opredelitev, geografsko tipiko in urbanistično kvaliteto v funkcionalnem in likovnem pomenu. Za spomenike drugih vrst — predvsem za premične kulturne spomenike kriteriji še niso oblikovani, čeravno gre v bistvu za enaka izhodišča — prevladujeta pa na videz nasprotujoča si modela tipike in redkosti.

Podroben vsebinski pregled razpredelnice nam seveda pokaže vrsto pomanjklivosti in nedorečenosti: tudi pomanjkanje spomenikov na določenih območjih in tudi določenih zvrsti — ki jih bodisi ni več, bodisi jim nismo posvečali zadostne pozornosti. Kljub objektivnosti je taka razpredelnica le pomagalo in okostje za trdno formulacijo seznama spomenikov. V mnogih primerih se namreč srečamo z objekti, ki imajo poleg ožje znanstvene vrednosti (pomena) še druge izpovedne dimenzije: likovno in arhitekturno kvaliteto, so sestavina organizma višjega reda, kljub temu, da sami po sebi ne ustrezajo kriterijem za višjo kategorizacijo itd.

Po drugi strani moramo ugotoviti, da bo precej objektov, ki so še danes v seznamu spomenikov, propadlo, marsikateremu pa se bomo tudi odrekli. Zato sodi v kategorijo spomenika tudi tisti objekt, katerega varstvo bo v bistvu le arhiviranje vseh možnih podatkov o njem. Kriterije smo v praksi dopolnjevali z vrsto pomagal — posebno takrat, ko etnološki spomenik deluje tudi kot individualna likovna stvaritev. Zavedati se moramo, da je število ohranjenih primerkov ljudskega stavbarstva in

nepremičnih preostankov kulturne dediščine izredno veliko. Prav srečna okoliščina, da se je ohranilo tolikšno število objektov (več kot 10.000) nam daje možnost, da posameznih objektov ali pojavov ne bomo pojmovali kot modele — torej kot univerzalne slovenske tipe.

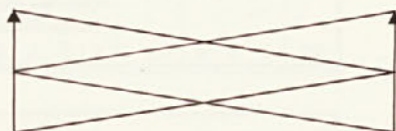
Spomenik je predmet, ki smo ga zavestno izbrali iz množice podobnih, enakih ali sorodnih objektov in mu dali poseben položaj — tako dobi, kljub objektivnosti tudi določen mitološki prizvok in pomen. Tej dimenziji spomenikove izpovedi se lahko izognemo na dva načina — tako, da kot spomenik v konservatorskem pomenu besede obravnavamo vsak predmet z določenimi pričevalnimi in oblikovnimi dimenzijami ali pa, da ob izbranih tipih — spomenikih, poskrbimo za arhivsko dokumentacijo vsega pričevalnega gradiva.

Iz tega sledi, da moramo v zgodovinskem gradivu (lahko mu rečemo tudi spomeniško gradivo, arhiv, umetnostni ali pisemski spomenik itd., itd.) vedno opravljati selekcijo in ločevati med pomembnimi in manj pomembnimi podatki. Selekcijo pa določa razpon zanimanja konkretnega zgodovinarja in predvsem njegovi teoretični in ideološki pogledi. Zato lahko ugotovimo, da je konkreten izbor v naših razmerah opredeljen dvakrat — najprej z marksistično metodo in novimi naglasi, nato pa še z obzorjem in strokovno (tematsko) usmeritvijo raziskovalca ali morebitnega tima.

Tako smo posredno prišli do kriterija, ki tem bolj zožuje merila za izbor čim mlajši material ima na voljo in s tem tudi oži vrednotenjske kriterije, predvsem po starosti.

To bi lahko nakazali grafično:

Spom. kvaliteta Starost —  
število spom.



Spomeniki iz najstarejših obdobij so brez izjeme kategorizirani in sankcionirani z najstrožjimi varstvenimi režimi — strogost pa postopno popušča in sicer tako, da je v vsakem mlajšem obdobju manj spomenikov tako imenovane 1. kategorije in vedno več dokumentov, ki jih varujemo le arhivsko ali pa jih celo zanemarjamo! Po drugi strani pa imajo tudi nekateri mlajši pojavi visoko vrednost zaradi statističnih razlogov, npr. kmečki dvorci na Gorenjskem, kjer se ob njih srečujemo tudi s tradicionalno pol leseno kmečko hišo. Če delamo prerez določenega obdobja na ožjem področju, moramo ohraniti tudi številčno razmerje med vrhunskimi in poprečnimi objekti — saj prvi rastejo, po principu preskoka kvantitete v kvaliteto iz baze, torej iz „anonimnega“ poprečka. To pomeni, da ne moremo varovati zgolj tipa, marveč tudi določena sorazmerja med (recimo) socialno opredeljenimi hišnimi ali drugačnimi tipi.

DO  
15. STOLETJA

KULTURNO – GEOGRAFSKO – ETNOLOŠKE REGIJE (OBMOČJA)	DO 15. STOLETJA										PRETEŽNA ALI NAJPOMEMBNEJŠA SESTAVINA SPOMENIKA								
	DOMAČIJE										POSAM. OBJEKTI								
	vel. kmetija	sr. kmetija	mala kmetija	kajža	delavska	obrtniška	žaga–mlin	gostilna	pristava	ostalo	kmečki dvor	kmečka hiša	kajža	delavska	obrtniška	kašča	gos. poslopje	pastir. stan	ostalo
Slovenska Istra	1				1					1	3								6
Brkini																			
Kras in Vipavska dolina																			
Goriška brda in Beneška Slovenija	2							1			2								5
Posočje (Tolminsko)											1								1
Idrijsko – Cerkljansko																			
Pivka – Postojnsko																			
Notranjska (Logaško–Bloke–Cerknica–Vrhnika)																			
Loško ozemlje (s Polhograjskimi Dolomiti)																			
Gorenjska																			
Dolenjska																			
Bela Krajina																			
Posavje (Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Laško)																			
Posotelje in Kozjansko																			
Haloze																			
Slovenske Gorice																			
Prekmurje																			
Pohorje, Kobansko, Kozjak																			
Koroško																			
Savinsja in Zadrebčka dolina																			
Spomeniki v zamejstvu: Koroška (Avstrija)																			
Primorska (Italija)																			
Porabje (Madžarska)																			
	3				1				1		6								12

16. STOLETJE

Slovenska Istra	1									1		1							3
Brkini																			
Kras in Vipavska dolina	3	3	1							1	1	6			1			1	17
Goriška brda in Beneška Slovenija	2				1														2
Posočje (Tolminsko)																			1
Idrijsko – Cerkljansko																			
Pivka – Postojnsko								1				1							2
Notranjska (Logaško–Bloke–Cerknica–Vrhnika)											1								1
Loško ozemlje (s Polhograjskimi Dolomiti)	2						1				1								4
Gorenjska	5	1						1			1				6				14
Dolenjska																			
Bela Krajina																			
Posavje (Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Laško)												1							1
Posotelje in Kozjansko																			
Haloze																			
Slovenske Gorice																			
Prekmurje																			
Pohorje, Kobansko, Kozjak																			
Koroško															1				
Savinsja in Zadrebčka dolina																			
Spomeniki v zamejstvu: Koroška (Avstrija)																			
Primorska (Italija)																			
Porabje (Madžarska)																			
	13	4	1		1		2	1		2	4	9	1		7			1	46

17. STOLETJE

Slovenska Istra	1	1									1								3
Brkini																		1	1
Kras in Vipavska dolina	2	3									1	2						1	9
Goriška brda in Beneška Slovenija																			
Posočje (Tolminsko)																			
Idrijsko – Cerkljansko																			
Pivka – Postojnsko	1						1				2							1	4
Notranjska (Logaško–Bloke–Cerknica–Vrhnika)															1	1			2
Loško ozemlje (s Polhograjskimi Dolomiti)	4											1	2						7
Gorenjska	1										1				2			1	5
Dolenjska																			
Bela Krajina																			
Posavje (Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Laško)																			
Posotelje in Kozjansko								1											1
Haloze																			
Slovenske Gorice																			
Prekmurje																			
Pohorje, Kobansko, Kozjak																			
Koroško	1	1													1				3
Savinsja in Zadrebčka dolina																1			1
Spomeniki v zamejstvu: Koroška (Avstrija)																			
Primorska (Italija)																			
Porabje (Madžarska)																			
	1						1	1			4	4	2						37



P05H61/1981

18. STOLETJE

KULTURNO – GEOGRAFSKO – ETNOLOŠKE REGIJE (OBMOČJA)	PRETEŽNA ALI NAJPOMEMBNEJŠA SESTAVINA SPOMENIKA																skupaj		
	DOMAČIJE										POSAM. OBJEKTI								
	vel. kmetija	sr. kmetija	mala kmetija	kajža	delavska	obrtniška	žaga–mlin	gostilna	pristava	ostalo	kmečki dvor	kmečka hiša	kajža	delavska	obrtniška	kašča		gos. poslopje	pastir. stan
Slovenska Istra	1								1	1	1			1				1	6
Brkini	1	1								1	1								4
Kras in Vipavska dolina	4	3									2				1			1	11
Goriška brda in Beneška Slovenija																			
Posočje (Tolminsko)	1	1									3					2			7
Idrijsko – Cerkljansko													2						2
Pivka – Postojnsko	2	1				1				2	2								8
Notranjska (Logaško–Bloke–Cerknica–Vrhnika)	1	1						1		1	4				1				9
Loško ozemlje (s Polhograjskimi Dolomiti)										1	2				1			1	5
Gorenjska	3	2									7				1			3	27
Dolenjska	3	2				1					8				1				16
Bela Krajina		1									1	1			1				3
Posavje (Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Laško)											1	1						1	2
Posotelje in Kozjansko		3							1	1	1	5	1		1				16
Haloze		1																	2
Slovenske Gorice																			
Prekmurje											2	1							4
Pohorje, Kobansko, Kozjak	2	1									4								7
Koroško															1				1
Savinsja in Zadrebčka dolina	1																		1
Spomeniki v zamejstvu: Koroška (Avstrija)																			
Primorska (Italija)																			
Porabje (Madžarska)						2		1	1	2	14	41	5	2	1	7	4	7	131

19. STOLETJE

Slovenska Istra											1	1							2
Brkini	1	1																1	5
Kras in Vipavska dolina	2	1				1					2							3	7
Goriška brda in Beneška Slovenija																		1	1
Posočje (Tolminsko)			2															2	4
Idrijsko – Cerkljansko													1						1
Pivka – Postojnsko	2																		2
Notranjska (Logaško–Bloke–Cerknica–Vrhnika)	1										1					1			3
Loško ozemlje (s Polhograjskimi Dolomiti)																			
Gorenjska								1			1	3			1		1		7
Dolenjska		1													1				2
Bela Krajina																			
Posavje (Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Laško)																			
Posotelje in Kozjansko	1	2	1			1	1			1	1	1						1	10
Haloze																			
Slovenske Gorice																			
Prekmurje		1				1													2
Pohorje, Kobansko, Kozjak										1									1
Koroško																			
Savinsja in Zadrebčka dolina															1				1
Spomeniki v zamejstvu: Koroška (Avstrija)																			
Primorska (Italija)																			
Porabje (Madžarska)																			
	7	8	1			2	2	1		2	2	7	2	1	3	2	3	6	49

SKUPAJ

275

Princip je za spomenike, ki so nastali od 18. do konca 19. stoletja jasen in nedvomen. Sistem pa se delno podre pri starejših spomenikih, saj so se ti ohranjali dokaj naključno — predvsem pa so ostali v današnje dni tisti, ki so bili boljše in solidne zgrajeni in so bili že v tistem času nadpovprečne kvalitete (zidane kmečke hiše iz 15. ali začetka 16. stoletja). Tu moramo oba načina vrednotenja (tipsko-statističnega in časovnega) smiselno kombinirati — hkrati pa pustiti odprto možnost za rekonstrukcijo historičnih dogajanj in razmerij med posameznimi hišnimi oblikami, kar lahko dosežemo s korektnim odnosom do spomenika, ki izključuje konstruiranje „modelov“.

Široka in nepopolna delitev gradiva nam daje tudi odgovor na vprašanje, ali zadostuje od vsakega stavbnega tipa izbran primerek za rekonstrukcijo popolne slike o (recimo) slovenskem ljudskem stavbarstvu. Če bi ne upoštevali likovno-perceptivnih razlogov, potem bi določeno število objektov, ki jih vsebuje razpredelnica, v grobem zadostovalo — vendar le delno; saj bi spet odpadla pomembna dimenzija vira: statistična primerljivost med posameznimi (socialnimi, geografskimi itd.) tipi. Hkrati pa moramo ugotoviti, da je etnologija veda, ki se ukvarja predvsem z načinom življenja vseh družbenih plasti v preteklosti in sedanjosti — zato so viri zanjo tudi v drugih spomeniških vrstah.

V ožjem smislu varujemo in odkrivamo etnološke spomenike predvsem zato, ker gre za „vire“, ki so jih dosedanja, pretežno umetnostni in arheološki interesi zanemarjali, saj je še danes živa enačba — spomenik = estetska in likovna vrednota.

Če se povrnemo k trditvi, da opredeljuje izbor spomenikov marksistična metodologija potem je današnje sorazmerje med številom spomenikov, ki v skrajni posledici nakazujejo družbeno bit posameznih razredov in plasti, skrajno neugodno, saj podira pomembno kategorijo statističnega in seveda historičnega sorazmeraja med spomeniki, ki predstavljajo posamezne ljudske sloje. To pa pomeni, da je treba ohraniti vse vrhunske umetnostne in druge spomenike, sorazmerno z njimi pa tudi tiste, ki jim dosedanja usmeritev ni dajala tolikšnega poudarka — kar velja predvsem prav za etnološko gradivo. Po drugi strani pa vrhunska likovna stvaritev ne dokumentira le kulture vladajočega razreda, marveč dogajanje v celotni družbi določenega časa in prostora, zato sta tudi grad in cerkev dokumenta o splošnem družbenem dogajanju, o načinu življenja in mišljenja ljudi v preteklosti in imata v najširšem smislu dimenzije tudi entološkega spomenika. Sicer pa ima v našem gradivu etnološki pomen (v tradicionalnem in ožjem pomenu besede) tudi večina umetnostnih spomenikov, saj so večinoma na meji ljudske umetnosti!

Kompleks etnoloških spomenikov, ki zajema tudi urbanistične pojave (od kulturne krajine do trgov) vsebuje še druge, na videz manj otipljive interese. Preprosto povedano — gre tudi za varovanje določenih lastnosti naselij in posamičnih domačij ter arhitektur in sicer v širšem pokrajinskem kontekstu. Tu se srečujemo s tremi izhodišči: s strogo etnološkim, širše oblikovalnim in ekološkim kjer ekološki vsebuje vse zanimive in dragocene etnološke dimenzije predmeta (objekta) in jih na novi ravni (kot obliko in funkcijo) kot smiselno in dragoceno obliko z nedvomno historično dimenzijo, predstavlja sodobnikom.

Hkrati ne smemo pozabiti na posebno, „ekonomsko“ in ekološko obliko varstva (ki zadeva predvsem tako imenovane etnološke spomenike in spomenike „nižjih“

kategorij), ki ga vključujemo v ohlapen naziv: varovanje stavbne dediščine. Gre za spoznanje, da se naravno ravnotežje podira tudi s fetišizacijo razpršene (disperzne) novogradnje. Skratka, tudi spomeniško varstvo ali varovanje stavbne dediščine je sestavina prizadevanj za ohranitev zdravega in nepokvarjenega okolja.

Iz take varstvene usmeritve izhajajo tudi nova vrednotenjska merila — pri tehtanju kvalitet lahko odigra pomembno vlogo tudi čista stavbna, materialna struktura objekta. Odlično ohranjen objekt, ki je statično in drugače še povsem neprizadet in ga lahko uporabimo za stanovanje ali kako drugo (seveda spomeniku primerno) dejavnost, ima pri ovrednotenju prednost pred enakim, vendar slabše ohranjenim. Tako pri tehtanju kvalitet v spornih primerih, odloča tudi „nospomeniška“ struktura, ki ima v skrajnosti predvsem ekonomske posledice.

Vendar tega merila ne gre absolutizirati, saj se mu moramo pri nedvomnih spomenikih zavestno izogniti. Vendar bi lahko dokazali tudi računsko, da je velike kmečke domove večkrat mogoče ceneje in kvalitetneje preurediti kot zidati nove.

Pri spomenikih, pri katerih gre tudi za širše družbeno vrednotenje, ki temelji na spoznanjih znanosti, se izhodišča za ugotavljanje spomeniške vrednosti nedvomno širijo. Tako kot razvoj določene vede širi seznam spomenikov, tako tudi spomeniki, kot vir in gradivo, ki ga neka stroka obdeluje, vplivajo na razvoj vede. Hkrati pa lahko dialektiko medsebojnega vplivanja prenesemo tudi na družbeno raven. Tako kot družba vpliva na ovrednotenje spomenikov, tako tudi spomeniki, s svojimi pomeni in sporočilom vplivajo na družbo.

Ivan Sedej

## TEZE O VARSTVU ETNOLOŠKIH SPOMENIKOV

Spomeniško varstvo, posebej ožje specializirane panoge kot je varstvo etnoloških spomenikov, doživlja v zadnjih letih značilno krizo, ki je v bistvu posledica razvoja dejavnosti. Iz klasičnih varstvenih okvirov se je namreč razvila vrsta dejavnosti, ki si navidez konkurirajo. Tu mislimo predvsem na različne poglede na varstvo okolja, tako imenovane kulturne in stavbne dediščine, težave o položaju varstva in spomenikov, menažerske teorije o razvoju spomenikov (ki predvidevajo radikalno spreminjanje spomenikov), skrajnosti kot so trditve, da konservatorju ni potreben neposreden stik s spomeniki itd.

V terminološki, metodološki in ne nazadnje idejni zmedi pozabljamo na najpomembnejše sestavine vsake dejavnosti — na raziskovanje in strokovnost. Ugotoviti moramo, da se v spomeniškem varstvu obnašamo tako, kot da bi bili strokovni problemi že davno rešeni ali pa da je treba samo slepo kopirati tuje izkušnje, pa bo vse v najlepšem redu. Obenem se širi mišljenje, da lahko spomeniškovarstvene probleme rešujejo le ekonomisti in pravniki, ki bodo odkrili čudežno zdravilo za vse finančne in druge težave. V nekaterih primerih gre celo za tako nesmiselne trditve kot je misel o spomeniški službi brez „ozkih akademskih“ profilov, ki z nepotrebnim zanimanjem za spomenike delajo v spomeniškem varstvu samo zgago.

Spomeniško varstvo se sicer postopoma spreminja v posebno specializirano in hkrati interdisciplinarno dejavnost, vendar so ob tem opazne tudi težnje po birokratizaciji. Ob trditvi, da je spomenik le pravna kategorija, postaja delo strokovnjakov v bistvu nezakazano in tudi nepotrebno. Poglavitni namen službe oz. njenih dejavnikov naj bi bilo iskanje čudežnih receptov za financiranje in pisanje odločb na vseh ravneh. Mimogrede pozabljam, da je spomeniško varstvo s svojim teoretičnim in navsezadnje tudi praktično aplikativnim delom del tako imenovanih nacionalnih ved.

Ožje področje spomeniškega varstva je potemtakem pomožna zgodovinska vednost (in dejavnost) in hkrati tudi živa dejavnost, ki sodi h kompleksu oblikovanja in varstva okolja. Gre za strokovno dejavnost, kjer se prepleta več komponent in kjer je vsak poseg (ohranitev, konservacija, prezentacija spomenika itd.) lahko rezultat le skupinskega dela. Srečujemo se tako s temeljnimi raziskavami na vseh ravneh (restavratorska — tehnološka, projektantska, teoretična itd.) kot z aplikacijo in prenašanjem teoretičnih dosežkov v prakso.

Tako razvejana dejavnost zahteva različne pristope in različno profiliran kader za vse panoge varstva. Srečujemo se tudi s specializiranimi metodologijami za ožje varstvo, za širše varstvo stavbne dediščine, z metodologijo varstva etnoloških spomenikov kot področja s specifično problematiko in naglasi. Spomenik kot dokument varujemo drugače kot aglomeracijo in stavbo, ki ima predvsem estetske učinke in je njen dokumentaričen pomen drugotnega pomena. Kot primer vzemimo ohranjanje lastnosti naselij, okolij ali kulturne krajine, kjer z elementi starega ustvarjamo nove kvalitete — predvsem v kontekstu varstva okolja.

Spomeniško varstvo in varstvo stavbne dediščine sta del urbanističnega in družbenega planiranja in s tem tudi nacionalne ekonomije, saj morata upoštevati družbeni in ekonomski razvoj ter k njemu pripomoči. Hkrati pa je varstvo kulturnih spomenikov in kulturne dediščine dejavnost, ki je v najtesnejši zvezi s cilji socialistične družbe — saj ohranja in predstavlja podedovane vrednote in z njimi prispeva k osveščanju današnjega človeka — samoupravljalca.

Z ožjega, etnološkega zornega kota je spomeniško varstvo dejavnost, ki ohranja in neguje priče o načinu življenja in sicer materialne preostanke, ki izginjajo ali propadajo. Zato gre za varovanje dediščine preteklosti, saj pojavi, ki nastajajo in žive danes, še niso ogroženi. S tega vidika je etnološki spomenik (premični ali nepremični) tisti objekt, ki vsebuje kar največ nenadomestljivih pričevalnih sestavin. Za razvoj etnologije je varstvo spomenikov torej izjemno pomembna pomožna dejavnost in vednost. Da bi dosegli kar največjo povezavo med obema dejavnostima in da bi področje varstva etnoloških spomenikov lahko zadostilo svojim osnovnim ciljem — varovanju dokumentaričnega in drugega etnološkega gradiva je treba:

1. izboljšati in ojačati kadrovske sestav v zavodih za spomeniško varstvo. Zavodi v tistih predelih Slovenije, kjer je še danes izjemno velika koncentracija etnoloških spomenikov, predvsem domačij in nepremičnih objektov, ambientov ali naselij, bi morali glede na njihovo število zaposliti vsaj po dva etnologa. Hkrati bi morali uresničiti sporazum med vsemi institucijami in društvi, ki kakorkoli posegajo v etnološko vedo ali na področje etnoloških spomenikov, o minimalni kadrovske zasedbi na področju varstva, dolgoročnem programu varstva etnoloških spo-

menikov in o šolanju strokovnjakov, ki se bodo posvetili varstvu etnoloških spomenikov.

2. interes etnologije kot vede, ki uporablja rezultate konservatorstva in ki je nedvomno zainteresirana tudi za spomeniško gradivo z drugih področij (urbanistični spomeniki, kulturna krajina, arhitektura višjih socialnih slojev, arheološki spomeniki itd.), se torej širi tudi na druga področja, kjer lahko šolani etnološki pripomorejo k boljšemu razumevanju in doslednejši obravnavi spomenika. Sodelovanje etnologa konservatorja pri urejanju starih mestnih jeder, pri varstvu premičnih spomenikov, pri študiju in oblikovanju metodologije, teorije in temeljnih načel varstva, je potemtakem nujno. Da bi dosegli ta namen, je treba urediti položaj etnologa konservatorja in posebej še položaj varstva etnoloških spomenikov znotraj konservatorske dejavnosti.

3. Za kar največjo vključitev etnoloških spomenikov v spomeniško varstvo je potrebno preseči tradicionalne postopke in načine. V okvirih varstva okolja in stavbne dediščine je nastal prostor, ki ga izpolnjujejo predvsem etnološko zanimivi objekti, kar že tako pomeni več kot 60 % vsega stavbnega in spomeniškega fonda, ki je zanimiv za vključitev v sodobno življenje in funkcijo. Zato je naloga vseh etnologov, da spodbujajo poleg varovanja izrazito pričevalnega gradiva tudi varovanje tistih objektov, aglomeracij in prostorov, ki vsebujejo le nekatere spomeniške sestavine. Kot veda, ki raziskuje način življenja vseh ljudskih plasti v preteklosti in tudi danes, lahko mnogo pripomore k vključevanju starega stavbnega fonda v sodobni urbanizem.

4. Najpomembnejše naloge na področju varstva etnoloških spomenikov v Sloveniji so:

a) evidenca in dokumentacija vseh etnoloških spomenikov v SR Sloveniji;

b) postopna predstavitev ključnih etnoloških spomenikov, ki naj jih izbere posebna strokovna komisija. Program postopne predstavitve mora postati sestavni del vseh kratkoročnih in dolgoročnih programov spomeniške dejavnosti oz. kulturnih skupnosti;

c) varstvo etnoloških spomenikov mora najti svoje mesto tudi v zunajspomeniških ustanovah, in sicer v programih muzejev, posebno Slovenskega entografskega muzeja, SAZU, Oddelka za etnologijo na Filozofski fakulteti, FAGG in drugod.

č) pospešiti je treba študij metod varstva etnoloških spomenikov in določiti načela za varovanje naselij, posamičnih nepremičnih in premičnih etnoloških spomenikov, ter kulturne krajine in stavbne dediščine;

d) pri varstvu etnoloških spomenikov je treba upoštevati realne perspektive varstva, zato bo prednostna naloga v vsakem primeru dokumentacija in ob njej zbiranje premičnega fonda v muzejskih zbirkah;

e) pomemben delež pri varstvu in osveščanju lahko prevzame tudi tisk, to pa pomeni, da je treba izsledke topografskega dela in dokumentacijo publicirati vsaj v obliki grobo obdelanega gradiva;

f) delavci na področju varstva etnoloških spomenikov naj se vključijo v delo pri topografiji slovenskega etničnega ozemlja, pomemben delež pri teh naporih morajo prevzeti tudi šolani arhitekti.

## V KORAK S SPOMENIŠKO VARSTVENO SLUŽBO

Etnologi (muzealci) navadno iz varne oddaljenosti opazujemo prizadevanja spomeniško varstvene službe v donkihotski bitki za materialna sredstva, da bi uresničila svoje načrte in za spremembo miselnosti, ki zanika pomen kulturnih spomenikov vseh vrst. Tako nimamo priložnosti za vpliv na izoblikovanje takih načel o varovanju etnoloških spomenikov, ki bi zadoščali zakonskim nalogam spomeniške službe in zahtevam razvijajoče se etnologije. Zato prihaja do različnih pogledov na vrednotenje in kategorizacijo spomenikov. Rad bi opozoril na nekatera razhajanja med spomeniško varstveno službo in etnološko stroko, zlasti v tisti točki, kjer spomeniško varstvo pušča ob strani nove poglede na ljudsko kulturo, ki jih prinašajo premiki v etnološki misli, in še naprej gradi selekcijo in kategorizacijo spomenikov na podlagi zastarelih etnoloških konceptov. Nekateri očitki, med njimi ta, da služba vrednoti etnološke spomenike večinoma iz umetnostno zgodovinskih izhodišč, so bili že večkrat izrečeni in verjamem, da je sama spomeniška služba pri tem že spremenila kriterije. O tem, da na primer gotski rez na oknu kmečke hiše ne more biti merilo za uvrstitev med etnološke spomenike, ne bi niti razpravljali. Osrednji problem je po mojem mnenju usklajevanje temeljnih raziskav in spomeniško varstvenih kategorizacij. Nosilci teh raziskav v Zavodih za spomeniško varstvo, bi morali biti na svojem terenu etnologi sami, če pa to zaradi kadrovskih problemov ni mogoče, pa bi se morali etnologi – konservatorji (v Sloveniji jih preštejemo na prste ene roke) opirati na temeljne raziskave drugih etnoloških ustanov. Etnološka topografija slov. etničnega ozemlja je dolgoročno prednostna naloga za potrebe RSS. V njenem okvirju moramo reševati tudi problematiko varovanja etnoloških spomenikov. Kako? Ustrezna usklajenost lahko napravi spomeniško varstveno službo za glavnega uporabnika topografskih raziskav, če hočemo, da bo šlo spomeniško varstvo vštric z razvijajočo se stroko. Edino „vsestranska etnološka obravnava majhnih zaokroženih območij“ (S. Kremenšek, K skupnim ciljem, Glasnik SED, 16, 59) lahko izlušči spomenike ljudske kulture, ki jih bomo po pravici šteli za vrhove pokrajinske ljudske ustvarjalnosti, čeprav ne bodo ustrezali vsem, do sedaj močno upoštevanim estetskim in stilnim zahtevam.

Stavba ni spomenik sama zase. O njenem temeljnem spomeniškem pomenu ne odločajo stavbarske prvine ljudske kulture, ampak njena družbena vsebina, ki je bila preiskana z etnološko raziskavo. Z drugimi besedami: tudi skromna, revna, a vzorčna ljudska arhitektura naj v spiskih spomenikov dopolni bogato, obrtniško in stilno dognano, toda večkrat nevzorčno pokrajinsko stavbarstvo. Do rezultatov pa nas ne bo privedla topografija stavbarstva, ampak etnološka topografija.

Premik v miselnosti spomeniške službe naj se kaže v tem, da v etnološkem spomeniku ne štiti zgolj stavbarske dediščine (veščine), ampak znamenje določene stopnje kulturnega razvoja v določenem kraju (pokrajini). To pa nujno privede tudi do sklepa o zaščiti notranje hišne opreme. Problematika premičnih spomenikov sega na področje zasebne lastnine, kar pa ne more biti vzrok za nemoč službe na tem področju. (Primerjaj reševanje istega problema pri umetnostni zgodovini).

Gotovo bi bilo krivično očitati spomeniški službi nasploh, da v svojih izhodiščih ne sledi razvoju etnologije. Toda mnogi Zavodi za spomeniško varstvo v svojih programih izpuščajo topografske etnol. raziskave kot temelj za kategorizacijo spomenikov in delajo „na pamet“ po načelu – bolje nekaj kot nič. Tipajo takorekoč po občutku, mimo zahtev stroke.

Če se vrnem na izhodišče svojega razmišljanja, se moram vprašati: kaj smo etnologi doslej storili, da bi se stvari zasukale in spremenile, da bi šlo spomeniško varstvo v korak z etnologijo?

## PREDLOGI ZA TERENSKO PRAKSO ŠTUDENTOV ETNOLOGIJE NA ZAVODIH ZA SPOMENIŠKO VARSTVO

Terenska praksa na področju spomeniškega varstva je študentom večkrat povzročala težave, nemalokrat tudi zato, ker o delu in nalogah spomeniško-varstvene službe niso dobili dovolj informacij. Na terenu so praktikanti doslej velikokrat opravljali le naloge, ki so jim jih dali mentorji, ker pa niso poznali teorije spomeniškega varstva, niti ne področja oz. gradiva, ki so ga obdelovali, je praksa – izzvenela v prazno.

1. Prvo, kar bi bilo potrebno za izboljšanje terenske prakse študentov etnologije na tem področju je temeljita priprava, ki bo obsegala seznanitev s spomeniškim varstvom na splošno, kolikor le-to spada v etnološko zanimanje in seznanjanje z območjem, na katerem naj bi praksa potekala.

Predpriprava na terensko prakso naj bi vsebovala študij novih Vprašalnic za topografijo slovenskega etničnega ozemlja, predvsem tistih, ki se dotikajo tudi področja spomeniškega varstva. Študent se mora zavedati, da ljudi ne bo mogel spraševati samo z vprašalnico v roki, z njimi se bo moral pogovarjati, pustil jih bo, da govorijo tudi o drugih stvareh, saj bodo informatorji tako raje dajali odgovore na vprašanja, ki etnologa zanimajo. Študent etnolog bo tako izvedel kopico informacij o kulturi in življenju obravnavanega kraja. Vprašalnica torej lahko daje samo nek okvir spraševanju in študent mora biti pripravljen vprašanja spreminjati in prilagajati kraju.

Študent–praktikant naj bi se ob prihodu na prakso seznanil, seveda ob pomoči mentorja, tudi s krajem, kjer njegova praksa poteka. Ob pisanih virih mu lahko mentor tudi ustno in s pomočjo ilustracij prikaže podobo kraja, ga obenem pouči o metodi dela, o pristopu k ljudem in ga seznaniti z namenom spomeniško-varstvene akcije, v katero se študent vključuje.

2. Prakso v okviru Zavodov za spomeniško varstvo lahko razdelimo na interno prakso – v Zavodu in na terensko prakso v določenem kraju.

Ob prihodu na Zavod, še posebno, če bo njegova praksa interna, naj bi se študent seznanil s poslovanjem Zavoda. Pregledal naj bi Statut ZSV in ostala določila oz. zakone, ki uravnavajo delo Zavoda za spomeniško varstvo – posebej še njegovega etnološkega dela.

V zvezi s terensko prakso pa mora študent poznati načela, po katerih se ocenjujejo etnološki spomeniki – t. j. uvrščanje (kategorizacijo) in vrednotenje (valorizacijo) etnoloških spomenikov, oz. ugotavljanje spomeniškega reda.

a) Pri interni praksi lahko študent pregleda sistem evidentiranja spomenikov, spomeniške elaborate, kartočno urejenost spomenikov, slikovni material, se seznaniti z idejnimi projekti in njihovo problematiko, v povezavi z arhitektom z arhitekturnimi in urbanističnimi elementi graditve, z etnološko-konservatorsko terminologijo, problematiko fotografiranja, filmanja ali drugačne prezentacije gradiva, nauči osnov skiciranja oz. risanja spomenikov, skratka, možnosti je veliko, izbor pa je seveda odvisen od sporazuma med mentorjem in študentom.

b) Pri terenski praksi se študent–praktikant vključuje v trenutno delovno akcijo spomeniško-varstvene službe. Pomembno je, da se, kolikor je mogoče, seznaniti s terenom, z ljudmi, z delom na terenu in z gradivom, ki ga spomeniško-varstvena akcija obsega. Mogoče je pri terenski praksi še bolj potrebna pomoč mentorja, ki je študentu vodič po kraju in v metodi dela. Ker gre za etnološko prakso, naj bi se študent mogoče ne omejil

samo na spomeniško-varstveno popisovanje in opisovanje stavbnih objektov, ampak bi svoje delo razširil tudi na zbiranje materiala, ki ga štejemo kot čisto etnološkega. Z njim lahko študent kompleksneje spozna in kasneje tudi predstavi kulturo obravnavanega kraja. Tako bi bil tudi prehod z etnološkega na tipično spomeniško-varstveno področje manj oster in boleč.

Študent naj bi pri terenski praksi, nekaj s pomočjo mentorja, nekaj iz lastnega opazovanja izvedel:

1. temeljno označbo spomeniškega področja s kratko zgodovino – koliko so zgodovinske prelomnice vplivale na arhitekturno podobo kraja (predvsem prva in druga svetovna vojna),

2. kratko označbo lastnosti arhitekture obravnavanega področja in kompozicije naselij; ambientno ovrednotenje in pejzažni značaj, pomembni kulturni in zgodovinski spomeniki in prizorišča bitk iz obeh vojn,

3. predloge, kako varovati kulturne spomenike in aglomeracije na obravnavanem področju,

4. v popisu naselja in posameznih objektov sestav posameznega naselja, kratko označbo posameznih ambientov, ki jih ustvarjajo stavbne gmote, kratek opis posamezne stavbe, v katerem je navedena višina (pritlično, nadstropno, dvonadstropno poslopje), strešna kritina, proporciji oken, približna označba časa in stila, v katerem je bila stavba zgrajena, in končno kategorizacija – varstveni režim.

Terenska praksa pa se lahko vključi tudi v spomeniško-varstveno akcijo v enem samem naselju. Pri tem gre za naslednje vidike proučevanja:

- natančna lokacija naselja,
- opis lege vasi,
- opis koncepcije vasi in tlorisne mreže (talna zasnova, osrednja komunikacija, dominanta),
- utemeljitev takšne lege in postavitve naselja (strateški namen, varstvo pred vetrovi),
- sakralna arhitektura v vasi,
- vaško življenje (komuniciranje prebivalcev in zbirna mesta, življenje v vasi; kmetje, delavci, upokojenci; gospodarska osnova vasi),
- opis domačij (razporeditev domačij ob glavni vaški komunikaciji, gradbene zasnove in natančen opis domačij: stanovanjske stavbe in gospodarska poslopja).

c) Največkrat poteka praksa študentov etnologije na ZSV tako, da študentje deloma spoznavajo interno delo na Zavodu, občasno pa z mentorjem obiskujejo teren. Seveda se mora v tem primeru program prakse prilagoditi trenutnemu položaju, izbira študija oz. dela, ki naj bi ga praktikant opravil, pa je odvisna od sporazuma med mentorjem in študentom.

3. V zaključni, za študente mogoče najtežji del prakse spada predstavitev na terenu zbranega gradiva, pri katerem je študentu lahko v pomoč mentor, ki mu pomaga pri sistematični ureditvi gradiva, tako da pride to gradivo tudi v arhiv Zavoda, kjer je bil študent na praksi. Pri poročilu o praksi, ki ga študent predstavi na seminarju pred kolegi, bi bilo dobro, da bi podal tudi osebne vtise o praksi, probleme, ki jih v zvezi s prakso čuti in predloge za njih izboljšanje. Praksa naj ne bi bila samo obveza, da študent nekaj naredi in pokaže nekakšne „rezultate svoje raziskave“, oz. čimveč „izpoljenih vprašalnic ali obrazcev“, pač pa mora študenta vzpodbujati k problemskemu gledanju na njegovo bodoče delo in k idejnemu ustvarjanju v zvezi z njim.

Teh nekaj predlogov v poteku spomeniško-varstvene prakse je samo začetek obravnave, ki jo bodo nadaljevali študentje–praktikanti sami. Spremembe in izboljšave, ki

jih bodo predlagali bodo pripomogle k večjemu zanimanju tudi za to področje etnološkega dela tudi med njimi in k večjemu angažiranju spomeniškega varstva v današnji družbi.

I. Miklavčič, 4. I.

## OPOMBA UREDNIŠTVA:

Nenehno odpiranje vprašanj o etnoloških vidikih v spomeniškem varstvu je tudi ena od poti, ki naj razjasni mesto in vlogo etnologije na tem področju. Prav zato smo objavili prispevek kolegice Miklavčičeve, čeprav bi o nespornosti njenih pogledov lahko govorili. Upamo, da bo njen prispevek vzbudil zanimanje in seveda diskusijo tudi med tistimi študenti, ki gledajo na vprašanja spomeniškega varstva z drugih in drugačnih vidikov.

## poročila ustanov

### O DELU V LETU 1976

UDK 06.05 : 39 „1976“

PZE ZA ETNOLOGIJO NA FILOZOFSKI FAKULTETI. Vpis na etnologijo se je v štud. letu 1976/77 ponovno zelo povečal. Od prejšnjega števila 71 rednih in 10 izrednih študentov se je število vpisanih povečalo na 104 redne in 6 izrednih študentov. V prvi letnik se je vpisalo 53 rednih študentov (14 pod A), v drugi letnik 31 (10 pod A), v tretji letnik 17 (6 pod A) in v četrti letnik

V letu 1976 so diplomirali štirje študenti: Boris Hegeduš, Vladimir Knific, Tone Petek in Ivanka Počkar. Meseca junija je magistriral Duša Krnel–Umek, asistentka za narodno etnologijo za pogovorom magistrske naloge Vas kot skupnost na Krasu.

Počitniška praksa za študente je bila organizirana z že ustrejnimi sodelovanjem ustanov. Tretjina praks je bila v okviru PZE: raziskovalni nalogi Vitanje (6) in Galjevica (2), ter etnološki seminar v Prijepolju (7). Drugi dve tretjini praks sta bili v okviru etnoloških in drugih muzejskih ustanov: Slovenski etnografski muzej (7), Dolenjski muzej v Novem mestu (4), Posavski muzej v Brežicah (3), Pokrajinski muzej v Ptujju (4), Murski Soboti (1), Mariboru (1) in Loški muzej v Škofji Loki (1); Inštitut za slovensko narodopisje in Muzejsko društvo Žiri (6), Glasbeno narodopisna sekcija ISN (1) in Zavod SRS za spomeniško varstvo (3). Večina praks se je dobro posrečila, zato bo potrebno sodelovanje še gojiti in način takega dela izpopolnjevati.

V prvi polovici septembra (od 8. do 18.) se je 7 študentov in 4 sodelavci PZE udeležilo mednarodnega etnološkega seminarja v Prijepolju. Seminar je bil namenjen seznanjanju z načinom življenja in ljudsko kulturo kmečke okolice Prijepolja. Terensko delo je potekalo v skupinah, ki so raziskovale gospodarstvo, nošo, stavarstvo in stanovanjsko opremo, družinsko življenje in šege. Udeležence seminarja so domačini sprejeli izredno gostoljubno, zato je kljub nekaterim organizacijskim pomanjkljivostim potrebno poudariti, da nam je seminar odkril popolnoma nov in nepoznan del naše domovine z vsemi njenimi značilnostmi in problemi.

Na PZE so več mesecev potekale priprave za ekskurzijo 12 poljskih študentov in 2 sodelavcev s Katedre Etnografije v Poznanju. V zameno za ekskurzijo po Sloveniji od 20. do 30. septembra bi šli študentje in sodelavci naše PZE na ekskurzijo na Poljsko. Zaradi premajhnih finančnih možnosti na PZE so se sodelavci odločili za organizacijo ekskurzije z materialno pomočjo občinskih skupščin in delovnih organizacij. Pri svojih prošnjah smo v večini primerov doživeli zelo veliko razumevanje. Na ekskurziji so si poljski gostje ogledali etnološke zbirke po muzejih, se srečali s kmečkimi gospodarji na usmerjenih kmetijah, videli več delovnih organizacij in si ogledali naravne in kulturne znamenitosti Slovenije.